

1.02
Prejeto 25. 9. 2001

UDK 323.15(497.4=112.2)"1941"

Božo Repe*

Odnos med Slovenci in nemško manjšino v Sloveniji v dinamiki okupacijskega leta 1941

IZVLEČEK

Pisec v prispevku obravnava demografski, politični in ekonomski položaj nemške manjšine v Sloveniji v času med obema vojnama. Ugotavlja, da je historiografsko dobro obdelan, obstajajo pa določene razlike v interpretacijah. Politično in ekonomsko moč nemške manjšine so skušale slovenske in jugoslovanske oblasti omejiti, pri čemer pa niso bile preveč uspešne. V tridesetih letih se je nemška manjšina pretežno nacificirala, med vojno sodelovala v okupacijskem aparatu in raznarodovanju Slovencev, po vojni pa so pripadniki nemške manjšine večinoma zbežali ali bili izgnani. Za oba naroda je bil poraz, da nista zmogla skupnega življenja na istem prostoru (čeprav je takih primerov v Evropi žal še mnogo), vendar se ne sme pozabiti, kaj so bili v tem tragičnem mednacionalnem obračunu z globokimi zgodovinskimi koreninami vzroki in kaj posledice. V zvezi z nemško manjšino danes ni bistveno razjasnjevanje zgodovinskih dejstev, ki so obdelana, ampak aktualno politično vprašanje. To pa zadeva vprašanje (vračanja) premoženja, vprašanje ponovne vzpostavitve nemške (t.i. "staroavstrijske") manjšine in v tem kontekstu vprašanje slovensko-avstrijskih odnosov.

Ključne besede: Slovenija, nemška manjšina, nacizem, 2. svetovna vojna, okupacija

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SLOVENES AND THE GERMAN MINORITY IN SLOVENIA IN THE DYNAMICS OF THE YEAR OF OCCUPATION 1941

In the synoptic paper, the author deals with the demographic, political and economic situation of the German minority in Slovenia in the period between the two world wars. He concludes that while this period has been historiographically well studied, there are certain differences in the interpretations. The attempts by the Slovene and Yugoslav authorities to limit the political and economic power of the German minority were rather unsuccessful. The German minority, which had been largely nazified in 1930s, participated in the occupation and the assimilation of the Slovenes during the Second World War. After the war, most of its members either escaped or were deported from Slovenia. With their inability to coexist on the same territory both nations undoubtedly failed from the civilization aspect, as did, unfortunately, many other countries in Europe. Nevertheless, it should never be forgotten - in spite of the changed circumstances in Europe, or precisely because of them - what was the cause and what the consequences of this tragic international conflict with deep historic roots. What is relevant today is not the clarification of the historical facts about the German minority, but the current political issue concerning its property, the re-

* Dr., izredni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, e-mail: Bozo.Repe@uni-lj.si

establishment of the German (or the so-called 'old Austrian') minority and, in this context, the Austro-Slovene relations.

Key words: Slovenia, German, Second World War, minority, National Socialism, occupation

Položaj nemške manjšine in slovensko-nemški odnosi med obema vojnama so v znanstveni in strokovni literaturi (tako avstrijski oziroma nemški kot slovenski) obdelani do potankosti. O tem priča tudi analiza dosedanjih obravnav, ki jo je v poglavju Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovino pisje o Nemcih na Slovenskem (1848-1941) v zborniku Nemci na Slovenskem objavil Janez Cvirn.¹ V zborniku, ki gotovo predstavlja eno temeljnih in najbolj temeljitih del o zgodovini Nemcev na Slovenskem v 20. stoletju (čeprav je naslov omejen na obdobje 1941-1955), je tudi objavljen pregled najpomembnejše literature o obravnavani problematiki.² Za obdobje med obema vojnama lahko zgolj ugotovimo, da ga je do danes najbolj temeljito obdelal dr. Dušan Biber.³ Večina kasnejših zapisov se opira nanj, razlike pa so predvsem v mehkejši ali trši interpretaciji nacifikacije nemške manjšine oziroma posameznih slojev znotraj nje in v vrednotenju ravnanja slovenskih (jugoslovanskih) oblasti do manjšine.

Po avstrijskem štetju iz leta 1910 je na ozemljih, ki so bila priključena h Kraljevini SHS, živelo 103.949 oseb z nemškim občevalnim jezikom.⁴ Sledilo je množično izseljevanje po prvi svetovni vojni (deloma tudi kot posledica načrtnega pritiska slovenskih oblasti). Statistike so sicer problematične, ne nazadnje tudi zaradi razlik v načinih popisovanja (občevalni ali materni jezik, definicija, kaj naj bi bil materni jezik), vendar kljub temu lahko ugotovimo, da je bilo v začetku tridesetih let okrog 30.000 pripadnikov oseb nemške narodnosti (po uradnem štetju iz leta 1931 28.998 in po privatnem štetju iz leta 1928 32.578).⁵ Statistični urad Kulturbunda je leta 1941 navajal, da v Sloveniji živi 28.075 volksdeutscherjev. Nemške organizacije so sicer do konca tridesetih let javno vztrajale pri oceni, da v Sloveniji živi okrog 111.000 Nemcev (navajajo pa se tudi številke med 50.000 in 70.000).⁶

Pravno je Nemcem v Sloveniji pariška mirovna konferenca zagotovila minimalno varstvo manjšin, Kraljevina SHS pa je v zvezi s tem tudi morala podpisati posebno pogodbo o zaščiti narodnih manjšin, kar pa v ustavi ni bilo zapisano. Na

¹ "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 : izsledki projekta, vodja projekta in urednik Dušan Nečak. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (dalje: "Nemci" na Slovenskem), Ljubljana 1998, str. 23-37.

² Prav tam, str. 38-52.

³ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966 (dalje: Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji). Glej tudi prispevke istega avtorja: Kočevski Nemci med obema vojnama. V: Zgodovinski časopis, 1963, str. 23-42; Pregled izvora za pitanje jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933-1941. V: Jugoslovanski istorijski časopis, 1963 št. 1, str. 59-72; Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933-1945. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1-2, str. 97-102.

⁴ Vladimir Klemenčič: Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. V: Zgodovinski časopis, 1986, št. 4, str. 465-470. K navedeni številki je treba prišteti še Nemce v ogrskem delu države (Prekmurju), ki jih je bilo tedaj okrog 2000.

⁵ Janez Cvirn: Nemška manjšina na Slovenskem 1918-1941. V: "Nemci" na Slovenskem, str. 62-68.

⁶ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 310.

osnovi posebne manjšinske šolske zakonodaje so v Sloveniji začeli ukinjati in zmanjševati nemške šole na osnovnošolski in srednješolski ravni, ali pa vsaj zmanjševati oddelke. Ukinjali so tudi nemška društva in zaplenili njihovo premoženje.⁷

Na različne načine (z agrarno reformo in sekvestracijo) so skušale slovenske oblasti omejiti nemško ekonomsko moč, čeprav ne preveč uspešno, saj so Nemci obdržali obsežno veleposest, nepremičnine in vodilno vlogo v nekaterih bančnih zavodih (Mariborski kreditni zavod, Posojilnica Ptuj, Ljubljanski kreditni zavod itd). Na Štajerskem so bili lastniki več kot polovice vinogradov, v večjih mestih (Maribor, Celje, Ptuj) pa lastniki med 40 in 60% nepremičnin. Z izjemo kočevskih Nemcev⁸ in Nemcev na Apaškem polju, ki so bili pretežno kmetje (več kot polovica kočevskih Nemcev se je tudi izselila v ZDA in druge države), je bila nemška manjšina ekonomsko izredno močna. Politično so se začeli organizirati v začetku dvajsetih let, od leta 1923 so tudi sodelovali na volitvah (na lokalnih na Štajerskem so v raznih koalicijah dobivali med 20% in 40% glasov), svoj položaj (ki so ga šteli za diskriminatornega) pa so skušali tudi mednarodno internacionalizirati (Spomenica o položaju Nemcev v Sloveniji, s katero so konec dvajsetih let skušali vplivati na razpravo o manjšinah v Društvu narodov).

V začetku tridesetih let se je položaj nemške manjšine izboljšal in je bil po ocenah nemških diplomatov "primeren", sredi tridesetih let se je znova deloma poslabšal, predvsem zaradi očitne in naraščajoče nacifikacije. Ta je konstantno naraščala od Hitlerjevega prihoda na oblast leta 1933 in je zajela tudi pretežno katoliške kočevske Nemce. Zaradi tega so oblasti v Sloveniji razpusstile krajevne organizacije Kulturbunda. Po Anschlusu leta 1938 so nacistično usmerjeni pripadniki nemške manjšine, kot je zapisal dr. Dušan Biber, "kljukasti križ na Karavankah mnogokrat povsem resno pojmovali kot prvo stopnjo do lastne osvoboditve."⁹ Skrajna gesla, kot je npr.: "Die Windischen am Strick", napisan na slovenski osnovni šoli v Lokavcu,¹⁰ so seveda pri Slovencih utrjevala prepričanje, da sožitje med obema narodoma ni možno. Položaj jim je olajšalo tudi vse očitnejše nagibanje jugoslovanskih oblasti k nacistični Nemčiji (posledica tega je bila med drugim, npr. odstavitev dr. Antona Korošca, ki jim je bil nenaklonjen, s položaja notranjega ministra).

Sodelovanje z nemško obveščevalno službo, prevzem oblasti še pred prihodom nemških čet v nekaterih mestih, aktivno sodelovanje pri množičnem izganjanju Slovencev in pri drugih okupacijskih ukrepih, pomembna vloga v nemški aneksionistični in raznarodovalni politiki,¹¹ so pripeljali do prepričanja o njihovi kolektivni krivdi (kar je bil sicer tedaj splošen evropski proces¹²) in posledično do

⁷ Janez Cvirn: Nemška manjšina na Slovenskem 1918-1941. V: "Nemci" na Slovenskem str. 62-68.

⁸ Več o kočevskih Nemcih Mitja Ferenc: Kočevska : izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993.

⁹ Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 140.

¹⁰ Prav tam, str. 143.

¹¹ Več Tone Ferenc: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V: "Nemci" na Slovenskem, str. 99-144; isti, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968; isti: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945. Maribor 1980.

¹² Več Dušan Nečak: "Nemci" na Slovenskem 1945-1955 v luči nemških in avstrijskih dokumentov. V: "Nemci" na Slovenskem, str. 211-213; isti: Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodne skupnosti v Sloveniji po letu 1945. V: Zgodovinski časopis, 1993, št. 3; Gerhard Seewann: Proces izгона med drugo svetovno vojno in po njej na podlagi britanskih virov. V: "Nemci" na Slo-

izgona in drugih ukrepov, ki so jih izvedle poveljne jugoslovanske in slovenske oblasti.¹³ Ocenjevanje ravnanja Nemcev in predvideni ukrepi so bili pri vseh političnih taborih v Sloveniji podobni,¹⁴ dejstvo, da je iz vojne kot zmagovalna sila izšla Osvobodilna fronta oziroma Komunistična partija Slovenije, pa je nacionalnemu obračunu dalo tudi razreden pridih. Zgolj ugotovimo lahko, da je, kot sem zapisal v Zborniku Nemci na Slovenskem "s civilizacijskega vidika za oba naroda gotovo poraz, da nista zmogla skupnega življenja na istem prostoru, čeprav je takih primerov v Evropi žal še mnogo",¹⁵ vendar hkrati - kljub spremenjenim razmeram v Evropi (ali pa prav zaradi njih) - ne smemo pozabiti, kaj so v tem tragičnem mednarodnem obračunu z globokimi zgodovinskimi koreninami vzroki in kaj posledice. Tisto, kar je v zvezi z nemško manjšino danes bistveno, ni več razjasnjevanje zgodovinskih dejstev, ampak aktualno politično vprašanje, ki zadeva vprašanje premoženja, vprašanje ponovne vzpostavitve nemške oziroma t.i. "staroavstrijske" manjšine na Slovenskem in v tem kontekstu vprašanje slovensko - avstrijskih odnosov.

Božo Repe

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SLOVENES AND THE GERMAN MINORITY IN
SLOVENIA IN THE DYNAMICS OF THE YEAR OF OCCUPATION 1941

S u m m a r y

The status of the German minority in Slovenia and the Slovene-German relations in the period between the two World Wars are the issues which have been dealt with in detail by both Austrian, German and Slovene specialist literature. This is essentially the case with the entire recent or contemporary historiography. The main reference and hitherto unsurpassed historiographic work for the period between the two wars remains the book by Dr Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941 (Nazism and Germans in Yugoslavia between 1933 and 1941)*, published in Ljubljana in 1966. A thorough elaboration of the topic can also be found in the miscellaneous "Nemci" na Slovenskem 1941:1955 (*Germans in Slovenia between 1941-1955*), which is a result of a research project led by Dr Dušan Nečak.

An extensive bibliography testifies that the topic has been thoroughly studied by both Austrian and Slovene historiographers who, however, arrived at different conclusions, especially in their evaluation of the degree of nazification of the German minority or its individual strata, and of the treatment which the German minority received from the Slovene (Yugoslav) authorities.

According to the 1910 Austrian census, 103,949 German-spoken persons lived on the territory that had been annexed to the Kingdom of Slovenes, Croats and Serbs (SCS). After the First World War a massive emigration took place (also as a result of the planned pressure by the Slovene authorities). In the early 1930s, some 30,000 people of German ethnic origin lived in Slovenia (more precisely, 28,998 according to the 1931 official census, and 32,578 according to a private census carried out in 1928). In 1941, the statistic office of german *Kulturbund* stated that 28,075 *Volksdeutscher* lived in Slovenia. Until the late 1930s, the German organisations publicly insisted on the estimate that some 111,000 Germans lived in Slovenia (with figures between 50,000 and 70,000 being quoted as well). The Paris

venskem, str. 335-343.

¹³ Božo Repe: "Nemci" na Slovenskem po drugi svetovni vojni. V: "Nemci" na Slovenskem, str. 145-172.

¹⁴ Tone Ferenc: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V: "Nemci" na Slovenskem, str. 99-144; Božo Repe: "Nemci" na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Prav tam, str. 145-172.

¹⁵ Prav tam, str. 170.

Peace Treaty (1919) secured a minimal legal protection for the German minority in Slovenia. Furthermore, the Kingdom of SCS had to sign a special agreement on the protection of ethnic minorities, which was not provided for in its Constitution.

The Slovene authorities endeavoured to limit German political and especially economic power through various measures (such as agrarian reform, sequestration, the control of its school system and political activity), however with little success, since the Germans retained large estates, real property and a leading role in some banking institutions. The Slovene authorities responded to the nazification of the German minority in the 1930s by abolishing the local *Kulturbund* organisations. Its cooperation with the German intelligence service, the seizure of power in some Slovene towns even before the arrival of the German army, active participation in massive deportations of Slovenes and in other occupying measures, as well as an important role in the German policy of annexation and assimilation, contributed to the notion of German collective guilt, one that generally prevailed throughout Europe at the time. This resulted in deportation and other measures carried out by the Yugoslav and Slovene authorities after the war.

With their inability to coexist on the same territory, both nations undoubtedly failed in the civilization aspect, as did, unfortunately, many other countries in Europe. However, in spite of the different situation in today's Europe, or precisely because of it, it should never be forgotten what was the cause and what the consequences of this tragic international conflict with deep historic roots. What is relevant today is not the clarification of the historic facts about the German minority, but the current political issue concerning its property, the re-establishment of the German (or the so-called 'old Austrian') minority and, in this context, the Austro-Slovene relations.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, foto dr. Jakob Prešeren

Prizor iz "italijanske" Ljubljane, 5. 7. 1941, na Ribjem trgu. "Fašist-policaj, kapa s cofom, za pasom bodalo", je komentiral avtor fotografije dr. Jakob Prešeren.

SVEŽE RIBE **RIBA** DIVJAČINA RAKI
J. OGRIČ

